

DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.308579

ВИБІР ВАСИЛЯ ПОРТЯКА

Василь ГЕРАСИМ'ЮК

*Накувала стільки, що розсміявся, –
стільки не живуть. Але за брехню подякував.*

Василь Портяк

Під час короткої «перестройки» після багатолітньої «стройки» я присвятив Василеві Портяку вірш «Ахіллесова п'ята». Не знаю, до речі, як він сприйняв, але знаю, що фінал запам'ятав – десь від рядків:

*...ноги самі понесли його в ліс
за пацьоркою із небесної голови
найвродливішої і наймудрішої пове-
лительки,*

*за пацьоркою, в яку опівночі
дмухало все її зміїне царство,
видуваючи крижаний холод,
звиваючись і скубляючись,
обплітаючи, стискаючи цю землю.*

Була така земля.

До останнього рядка підводив рефрен, яким починався кожен фрагмент цього давнього верлібру: «Був такий день», «Були такі слова», «Була така гадина», «Був такий легінь»... А «Була така ніч» завершальна – якраз купальська – за повною «програмою» – крім ідеального завершення – неймовірної квітки папороті, про яку я міг і не писати, – вона просто не могла не з'явитися. Де, в кого і коли знайдемо список очевидців? Більше проймає доля тих, які саме тої ночі змогли зробити свій вибір – здійснити свою заповітну мрію. Звісно, якщо витримали

всі випробування – цей «список» пробирав найдужче. Які там казки?! – тонке зело папороті, що вибухає ніби нереальним цвітом, починає свою ніби нереальну історію з доісторичних часів, коли об її могутній стовбур чухали спросоння свої спини динозаври, а задум під назвою «Людина» перебував ще тільки в уяві Творця.

У 1980 році в журналі «Жовтень» (пізніше – «Дзвін») надрукували новелу Василя Портяка «Мицьо і Вовчур». Це був його літературний дебют із напутнім словом Романа Іваничука. Через три роки цим же твором автор відкриє свою першу книжку «Крислачі» у видавництві «Молодь», де я тоді працював і мав причетність до її виходу. Мицьо і Вовчур – два гуцульських музиканти. Прототипом другого став легендарний скрипаль Василь Грималюк на прізвисько Могур. Малий Мицьо почув найголовніше – як Вовчур тієї музики навчився. *В і н г р а в на стоці потоків! Треба було рівно опівночі на Купала стати між двома потоками, там, де вони збігаються, обличчям до плеса і граги. І все.*

Про цю гру купальської ночі складено багато легенд. Музикант Михайло Тимофіїв, який спілкувався з Могуром ще в другій половині дев'яностих, розповідав мені про «скрипковий поєдинок»

© Герасим'юк В.

із самим дияволом і як Могур переміг. От тільки не треба було озиратися після гри, бо як закінчиш грати, піднімається за спиною стоголосий гомін, чути плачі і стогони, чути оклики знайомими головами...

Або п'яне весілля ревітиме: «Гуцулку! Польку!», а Вовчур буде над своїми фантазіями мольфарити. І боронь Боже до-рікнути – скрипку в руки, не вимагає й плати – пішов!

Малий Мицьо хотів стати неодмінно таким музикантом, як Могур, і напередодні Івана Купала зібрався, прихопивши скрипку, ніби ночувати на сні на горищі і ждав там у солодкому страху півночі... Побачив крізь дірку від сучка на даху сліпучу зірку, і її промені дотягнулися до нього...

І він, засинаючи, бо був ще малим хлопчиком, устиг доторкнутися до тих променів смичком і зіграти свою музику...

Мицьо став музикантом і, підрісши, приймав замовлення, ще сьогоднішній набуток не відігравши... і мене замовляли все частіше, бо я, браччіку, був вигідним музикантом, вигіднішим від Вовчура...

Я відіграв, вони заплатили, та й квит! Розумієш? Заплатили! Цілком. А з ним не розплатяться – немає таких грошей...

А тепер зі всіма, включно з оповідачем у новелі «Мицьо і Вовчур», постарілий Мицьо зустрічає Могура й зізнається, що вони боржники перед ним. Вічні боржники. Усі без винятку.

У новелістиці Василя Портяка доля людини у двадцятому столітті й на межі тисячоліть не визначається в купальській ніч. Навіть якщо та людина витримала всі випробування. Могур озирнувся. Що він побачив? Не сказав. Може, зіграв. А

може, зіграв щось інше, але нав'яне цим.

А якби не озирнувся? Принаймні його зір настільки би не погіршав. Він усього лиш переміг диявола. Портяк не був адептом міфологічного спрямування «моїх любих гуцулів» (звернення митрополита Шептицького) – не тому, що не переймався міфологією, демонологією. Якраз навпаки – у цій сфері був «перенаповнений». На його обійсті не так далеко від Коштрічі я це відчув, але після всього, що випало його рідним пережити у двадцятому столітті, давні випробування виглядали казками, від яких хоч і перехоплювало подих, але не здавлювало горло.

Першим збагнув це Петро Шекерик-Доників. Наостанку написав не про свій шлях із захованого від цілого світу села Голови до Софійського майдану в Києві, а про чугайстра й лісну, нявок, демонів і мольфарів – далеко не віртуальне оточення свого діда Иванчіка, який покинув саме цей світ на початку двадцятого віку, так і не дізнавшись про коломиїську гімназію, де вчилися діти його сучасників із Русова і з Кобак. І слово «Україна» в романі «Дідо Иванчік» головний герой жодного разу не вимовив, бо як, де і коли могло воно прозвучати, якщо навіть припустити, що він його чув? Мова головного героя стала мовою письменника, розмовляв по-гуцульськи навіть з українізованим Габсбургом (Василем Вишиваним), коли той гостював у нього. «Українізував» тільки своє прізвище: замість питомо гуцульського Шекерек виписав «пуант» Шекерик-Доників.

Вселенські катаклізми досягли, нарешті, найглухішого задвірка Європи, що виявився в самому географічному її центрі й упродовж одного століття пережив

зрушення, яке не здатні зафіксувати жодні прилади, але, мабуть, найзначніше з часу доісторичної папороті. Наче «поза всіма часами» виглядає в такій оптиці драма художника, а точніше, шевця-віртуоза, який ремонтує, здавалось би, зовсім уже нікудишню взувачку, що їй більше нікому не прислужитись на крутих гірських пляях. Але потрапляє саме в ці руки, і все змінюється. А сам умілець був живописцем, хоч, мабуть, і не знав про це. А може, й здогадувався, бо став автором хоч одного, але такого твору на полотні, що можна все-таки здогадатися, що ти – художник. Який створив на полотні образ жінки. Саме створив. Портрет. Про це – у новелі «Сусід». Перед автором новели на початку шляху відкрилися різні шляхи в мистецтві, і вибирати було нелегко, якщо в тебе око митця і нутро митця. А поруч – легендарний Могур і безіменний сусід.

Цей дивний портрет чомусь нагадував мені нашу ранню провесінь із фіолетово-чорними хмарами над клаптями ніздрюватого снігу по затінях ґрунів, коли в душі і в природі переплітаються знервована радість і тиха тривога, коли так більшає світла, а око чомусь спрагло ловить глибокі тіні в чорно-синіх переливах. І звідки це все? Адже на полотні кипів бузок, і світлі плями на сорочці вказували на високе літнє сонце...

І в найбільшому мегаполісі, і в найглухішому селі може з'явитися на полотні такий портрет, що стає ясно: це твір автора одного твору. Автор ще малював якихось лубочних голубів, але всі на світі зрушення, про які йшлося вище, заступив йому образ тієї жінки. А прозаїк, аби це відтворити, має бути художником і поетом у сприйнятті образу жінки – не

як образу (ікони), але здатного, як ікона, не загортати тебе в космічну самотність, а порятувати від неї. Він зіграє на місячних променях свою музику й переможе диявола, але у Святому Письмі ніде не написано, що ангел грає на скрипці. І як грає.

Виріши без батька, про загибель якого не велено було говорити за порогом хати, Василь змалку звик до різних випробувань, переконаний, що мусить бути таким, як тато, і як вуйко, і як ще один рідний вуйко (по матері), і як ще дехто з близьких родичів і далеких родичів, і ще – з тих, що їх не знав у лице, але знав, **що вони були. І тому він із ними.** Так вирішив ще отроком. І нікому не сказав. Взагалі був небагатослівним. Таким запам'ятався ще зі школи-інтернату у Верховині (колишнє Жаб'є), де здобував середню освіту після восьмирічки у Кривополі (теперішнє Кривопілля). Верховинський однокласник Портяка, нинішній київський лікар Василь Кіщук, не пригадує жодної «небезпечної» розмови (навіть коли під час бучного відзначення 50-річчя жовтневого перевороту невідомі спалили не тільки колгоспне сіно, а й підвісний міст на Черемоші). Але той же Кіщук пригадує, що одна однокласниця називала Василя Портяка поетом. Очевидно, мала підстави.

Після школи поет кілька років працював лісорубом, зокрема в Балтиці. У Київському університеті ми вчилися майже водночас (із різницею в один рік і на різних факультетах), але не були знайомі. Як і Римарук (теж журналіст), Василь на університетську літстудію не ходив, але Ігоря Римарука я знав, а його ні. Позналилися наприкінці 70-х, коли я редагував літературний щорічник

«Вітрила» у видавництві «Молодь». Тоді ж почув, що в середині 70-х, коли на студентських зборах стояло питання про виключення однокурсника-поета Петра Куценка з університету за «націоналістичний ухил», Портяк виступив проти виключення. Це запам'яталося. Бо таке називалося тоді в ч и н к о м. І нині це так називається. Хоч купальської ночі ніхто вже не застерігає: не озирайся! Вирішуєш сам.

Художник із новели «Сусід» (другої в першій книжці Портяка) перед смертю сам вирішує знову прикріпити на стіні портрет жінки, яку колись підло обмовили, зіпсувавши знічев'я кілька життів, бо вони були пошлюблені й мали дітей. Не треба зіставляти трагедії: планетарну, національну, особисту. На шкалі людського страждання поділки мають незбагненну мотивацію. «Етика надприродна» (Вітгенштайн).

Інтенсивність переживання Василя Портяка – в основі його письменницького хисту. А вже потому – давно помічені дар поета і дар художника, що разом зумовили його письмо новеліста, у якому чи не найбільше вражає здатність однією деталлю передати всю драму існування з невимовними, як вимовляємо в такому випадку, ніжністю і печаллю. Ця риса рідкісна. Визначає найкращих українських новелістів. За хронологією долучаю Василя Портяка до трьох. Ви знаєте їхні імена. У цьому контексті розглядаю новели Василя. Їх усього 24. А поруч із Портяком мені часто згадувалося ім'я мексиканця Хуана Рульфо, автора 15-ти новел і невеликого роману «Педро Парамо», який за нашим підходом називали повістю. Василь на той час видав першу книжку новел «Крислачі» (13 творів) і

закінчив сценарні курси в Москві. Почалася вже згадана «перестройка». У 1986 році помер Рульфо, не видавши після тих новел і роману жодного нового твору, але залишившись класиком не тільки мексиканської літератури. Предтечею світового сплеску літератур латиноамериканського континенту. Я знайшов багато спільного в новелах мексиканця і Портяка та сказав йому: «З тебе – роман – твій “Педро Парамо”». Але я застерігав від меніппеї, бо меніппея (як «Педро Парамо») – це спілкування з потойбічним світом. Василь вважав, що в нас є померлі, до яких треба навідуватися, щоб не втратити людську подобу. Якщо так, – думав я, – мандрівка Портяка відрізнятиметься від мандрівки Рульфо. Але вже як вийде.

Ще після університету Василь Портяк поселився у Фастові, маючи направлення в районку, а під Фастовом у Малій Снітинці замешкав мій студентський приятель, скульптор Михайло Дмитрів. Його дипломна робота – триметрова фігура «володаря дум селянських» Василя Стефаніка – і досі вважається найкращим пам'ятником Стефанікові. Отримала найвищу оцінку екзаменаційної комісії й рекомендацію міністерству культури на спорудження пам'ятника. Автор мріяв встановити його в Русові чи в Коломиї, але одного прекрасного дня всі пропозиції, включно зі вступом до аспірантури і спорудженням пам'ятника, було скасовано, бо син сотенного УПА не може бути автором пам'ятника класикові української літератури. А про подальшу історію з цим пам'ятником можна писати гостросюжетну новелу. Жаль, що Портяк уже не зможе. Ми втрощ часто здибалися, і якимось на питання про

його друзів Василь відповів: «Один народився в Караганді, а другий у тюрмі на Лонцького у Львові». Пізніше (уже після смерті Василя) Михайло уточнив: «Тоді з Вівчухів (моє село) до тюрми надїхав хтось підводою, і маму, яка мала ось-ось народити, понесли на підводу, і вони рушили назад. І я на тій фірі народився». І справді, «сюжет» готовий. Наприкінці тисячоліття в нас було багато сюжетів. Надмір колізій. Надмір ілюзій. Але Портьак не сів за роман, а майже два десятиріччя (якраз на межі) працював кіносценаристом. І це тоді, коли українське кіно було фактично «більш мертве, ніж живе». Проте, починаючи з 1990 року, за сценаріями Василя Портьака виходять дві знакові екранізації: спочатку «Меланхолійний вальс» за однойменною новелою Ольги Кобилянської: на екрані – освічені українські європейці – представники мистецького середовища. А потім за однойменною повістю Бориса Харчука Портьак розпочинає цикл кінотворів на тему УПА – фільмом «Вишневі ночі».

Основний кінотриптих: «Атентат – осіннє вбивство в Мюнхені», 1995; «Нескорений», 2000; «Залізна сотня», 2004. «Я дав собі слово, що ще у двадцятому столітті в Україні буде кіно про Бандеру і кіно про Шухевича», – Василь Портьак дотримав слово. Але я добре знав, як він зіставляв свої кіносценарії і свої новели. В одному з небагатьох інтерв'ю зізнався нині вже також покійному Володимирові Панченку: «Можу сказати, що міг би вибрати одну чи другу новелу, що на неї не проміняв би ні десяток екранізованих сценаріїв, ні ще купу неекранізованих». Ну що до цього додати? Що навіть кіноповість «Олекса Довбуш» (після сценарію «За кривду гір») залишилася все-таки ближчою до

сценаріїв Портьака, ніж до його новел.

ВІСІМ НОВЕЛ

Спочатку новел було сім. Невеликих за обсягом. Автор мене спитав: «Ну хіба це книжка?». «Стефаникові були теж худими», – відповів я. «Ну, знаєш...» – «Ти краще назву придумай для книги». Автор вирішив: «Хай так і називається – “Новели”».

Я запропонував: «Хай називається “Сім новел”: перша – “Ісход”, сьома – “У неділю рано”».

Автор задумався. Я ж був переконаний, що шість творів – справді твори, а сьомий – взагалі шедевр. Останнє слово тут у мене значить саме те, що значить це слово. Так думав я, а Портьак сказав таке чи приблизно таке:

«Перша твоя книжка вийшла більше двадцяти років тому. Тому нині не має значення: 7 чи 17. Навпаки, 7 – це набагато цікавіше. Цікавіше навіть, ніж якби було 77...».

Авторові зовсім набридли мої нехитрі міркування в цифрах, і він згадав: «У мене є ще одна новела. Ти її читав». Це і справді був не вчорашній, наспіх підготовлений текст. Це був один із його текстів. Він називався «У снігах». Так називається ця книжка.

Вісімка має свою символіку, але про це наразі не будемо. Цікавить нас Портьаків сніг. Згадана новела його акцентувала – у цих творах снігу багато. Падає чи лежить – не головне, головне – світить. Незаймано.

«Я мав царське дитинство», – писав уродженець румунських Карпат Еміль Мішель Чоран. Перед цим фрагментом у його записнику іде згадка про почуту в

Парижі випадкову розмову, яка закінчувалась: лиш би снігу не було. «Я рішуче з іншого світу», – вирішив філософ і далі згадує засніжені верхи Карпат, коли земля і небо належать тобі. Мабуть, подібні асоціації викликають не тільки сніги Карпат (є гори вищі), але в центрі Європи на «задвірках імперії, яка розпалась» (до руїн Австро-Угорської додалися руїни советської – агонію останньої Чоран застав у Парижі, а Портяк – на зйомках фільмів за своїми сценаріями – часто в Карпатах), є неопозбутні особливості. Чоран покинув рідне трансільванське сільце ще на початку 20-х і потім збагнув, що «треба життя прожити, щоби звикнути до думки, що ти румун». Оскільки скрізь доходив до крайнощів, то й тут «звичкою» не обмежилось. Мучачись причеченістю на не знати ким і навіщо визначену безмайбутність свого гірського роду, він згадував близького Ендре Аді («бути угорцем – прокляття») і вважав, що в угорської версії хоч є своя велич, якась «обраність навиворіт», а тут – суцільна безвихідь, суцільний туск (сказали би в українських Карпатах) чи «сутінки страждання», за висловом самого Чорана.

Я читав більшість кіносценаріїв Василя Портяка (їх, до речі, більше, ніж новел у цій книзі) і розумію, що він оту саме межу, про яку я вище згадав, пройшов саме в чоранівських сутінках. Сутінки, безперечно, екзистенційні. На українському боці вони були (і залишаються) густішими, ніж на румунському, і на угорському, і на словацькому, і на польському. У Карпатах сама географія підкреслює різкість відчуття, «незайманість» абсурду. Серед незайманих снігів, трав, смерек, потоків ув

одному з найвищих сіл України Кривополі народився й виріс Василь Портяк та на межі тисячоліть перейнявся Героями. Насамперед не героями своїх оповідань чи кінофільмів, хоч тоді саме на екрані хотів їх відтворити, продовживши політ над рідними верхами «Білого птаха з чорною ознакою». Начебто в кіно не так уже багато залежить від сценарію, і Портяка тоді, повторюю, цікавив не так свій сценарій, як той, у якому тих самих Героїв кинули на останні кровопролитні бої в тих самих горах із монстром, який тільки-но переміг іншого монстра.

І що йому ці екзотичні Герої? Що йому та ефемерна гідність, яку чомусь саме тут і саме ці задумали захищати, прекрасно знаючи, як усе закінчиться. І не всім пощастить отут полягти. Що йому той ефемерний стоїцизм, те «винко червонé»? Отакий сценарій. І його не переінакшиш, і режисера обрано не на кіностудії імені Олександра Довженка. Режисер на «поетичне кіно» не повівся й усе відзняв по-своєму: герой і жертва часто мінялися місцями, одна лише кров текла, як і було задумано, – рікою, але хіба її жалко? – це ж кіно в цих горах, «таке кіно». Героїв Портяк надто добре знав – усіх із плоті і крові. Починаючи з батька, вуйка. Далі кола розійшлися по всіх цих горах і пішли в міжзор'яні простори, у космічну непроглядь, у тьму.

Я добре знаю, як присвічує в сутінках похилий гірський сніг, і тому далі не розписуватиму наскрізну метафору. Це буде розпис надто суб'єктивний і для короткої післямови явно не годиться. Усе і так зрозуміло. Я часто апелюю до Чорана не за карпатською аналогією, а насамперед тому, що Василь Портяк також

«найдетальніше й найповніше обдумав усе те, про що не написав». І ще одне. Не тільки обдумав – пережив. Ця інтенсивність переживання – вісім незаперечних свідчень. Тому люди в його текстах такі живі. Перефразовуючи вкотре Чорана, «не тільки живі, навіть більше». Ну хіба можна забути хоч такого, як Буков'єн! А що про нього знаємо? Майже нічого.

Сьогоднішню українську прозу назвати можна прозою поета. Не поетів, а поета. Навіть коли пишуть не поети. Навіть коли, відкидаючи особисті сердечні муки, впускають у своє письмо гарячу лаву існування, магму існування, атрибути буття й аксесуари побуту туті-тепер. Усе одно це проза поета – у найновіших інтер'єрах і з найхімернішою архаїкою. Йдеться про інкрустацію, а не про «любов і кров». Хоч авторів багато. Наче перед тим, як почати якусь важливу акцію, зібрались і «весело прощаються з минулим». Не вічно ж скиглити. Ще трохи і почнемо. Ще трохи. Я не писав би цих слів, якби не було цих восьми новел Василя Портяка. Цих спроб не побути поетом у прозі, а в чужій шкірі прожити хоч кілька митей іншого життя, прожити повнокровно й повносило, знаючи, як і на кому все це окошиться, як і те, що чужої шкіри не буває при такому письмі, що не буває і своєї, як не буває взагалі.

Коли присвічують сніги верхів, можна ще трохи йти в сутінках. Світло це, звісно, реальне, але більше, на жаль, метафоричне, поетичне. А «навіть мікроскопічні вкраплення поезії, – востаннє згадуємо Чорана – він же це світло знав! – роблять прозу задушливою». Отже, сніги просто і рясно падають на наші голови, покривають наше волосся,

сніги важко й довго лежать під нашими втомленими ногами, доки не стануть брудним болотом, але все ж нині, як і сто років тому, у снігах простує гордий Буков'єн. І цій дорозі немає кінця.

3

Я написав цей текст про другу книжку Василя Портяка, назвав «Вісім новел», наближаючи цього разу до Селінджера з його відомою прозовою збіркою «Дев'ять новел». Це було у 2005 році, коли перше видання «У снігах» тільки готувалося до друку, не викликаючи, чесно кажучи, особливого ентузіазму в автора, як і робота в кіно, яка на той час приносила забагато розчарувань. У розмовах про кіно ми тоді доходили до скрушного висновку: бракує Миколайчука – навіть не як актора, сценариста, режисера. Насамперед бракує Миколайчука як способу світосприйняття.

Сталася ще одна подія: у селі Яворові, що на Косівщині, у 1999 році знайдено добре збережену фотоплівку. У пляшці, закопаній у землю на присадибі місцевого газди. Проявлено кількасот знімків. Більше сотні осіб ідентифіковано. Виявилось, що найчастіше знимкував Дмитро Білінчук. Рідний вуйко Портяка. Легендарний Хмара. Пасіонарій. З іншої легенди, ніж Могур, але вони вже поруч – музикант і воїн. Василь Білінчук також став воїном. Псевдо – Сибіряк. Тато Портяка. Їхню родину вивезли на Сибір ще «перші совіти». Але Дмитро тоді втік і вже за німців став «опришком». Його «подвиги» в ті часи – далеко не фольклор. На засланні Василь теж проявив характер. Відсидів у тюрмі два роки – був неповнолітнім – із довідкою випустили.

З таким «документом» рушив через усю імперію до брата. Далі читайте в розділі «Із записників».

Василь Портяк побачив свого батька. Загартованого дворічною відсидкою в сибірській тюрмі й довгою дорогою до брата. На знімці вони удвох – Дмитро і Василь Білінчуки – у мене на стіні. Давно стало відоме й фото, де Сибіряк несе ведмедя (бо взимку), якого врятував ще ведмежам. Піднімається вгору з ведмедем на плечах і з важким кулеметом – справдилися чутки про його надлюдську силу. Впевнено ступає, пильно дивлячись в об'єктив. На нас. Яке тепер може бути кіно? **Що іще знімати?** В яворівському фотоархіві багато героїв. До речі, виглядають так, що в жодному кінофільмі не побачиш. Які там кастинги! Непридумані герої, включно з рідними по крові. І всі головні. Другорядних немає. Усі гідні кіно і романів. Не кажучи про новели. Тож у новелах Портяка з'явилися ті, кого не було на світлинах.

– *А может, все же, товарищ капитан?..*

– *К чертям собачьим, лейтенант! Прошлый раз я двух положил, да трое раненых, а они под конец перестрелялись, б...и, в своём бункере... Приготовить гранаты! Сидоров, придержи собаку!*

– *Дмитрику, чого ти вмовк?.. Дми, я си бою, що ти наслухаєш?*

– *Вітер з голих верхів. Не бійся, Доцьку, дай мені руку.*

«У неділю рано»

Новели писалися зрідка. У згаданому інтерв'ю на питання Панченка про причину частих тривалих пауз відповів: «Найголовніша, мабуть, саме слово. Було відчуття, ніби його сперло щось у горлі». Я ж відчував інтенсивність переживання в цього письменника, відколи його знаю, тож, перефразовуючи Анджея Вайду, «пейзаж після проголошення Незалежності» навряд чи окрилив його слово. А в жанрі інвективи його спроб не пригадую. Імпонувала Василева (від батька) небагатослівність. Особливо, коли йшлося про особисте. Не кажучи вже про творчі справи. А з якогось часу Портяк почав писати в мережі. Ділитися думками. Висловлювати судження. Раніше навіть реалізовані задуми оприлюднював не зразу. Тепер про Хмару й Сибіряка добре знаємо.

Але вони не стали героями його новел. **Вони просто присутні.** Необхідно присутні, бо – повторюю філософа з румунських Карпат – Портяк «найповніше і найдетальніше обдумав усе те, про що не написав».

Але прощання з татом не ословити таки не міг. Не міг, звісно, і запам'ятати, бо на час загибелі Сибіряка мав неповних два місяці, але розповіла мама. Зі слів дружини Лариси Синкевич, прощання в новелі «Вибір Скорого» – то прощання Сибіряка. Скорий усе ж літературний герой – тут хоч дрібні неточності допустимі. А там – ні, хіба за винятком китички черешневого цвіту, бо це в будь-якому разі – найбільша правда. І ще. Скорий прощається з Анною і немовлям. У матері Портяка таке ж ім'я. Навіть жартівлива фраза про «пирогівареники» дослівно її.

Тепер про Хмару. Він сам багато знимкував (попри всі небезпеки). І сам

залишився на багатьох світлинах, хоч був ще один не менш хоробрий Хмара, але цей був вроджений ватажко, хоча з опришка на початках він перетворився (хотів сказати «непомітно», але ж – надто було помітно! – ще гітлерівцям, не кажучи вже про «визволителів», які розстрілювати повезли його до Києва) на великого воїна й на менше, ніж як на героя епопеї, не «тягнув».

Або Заведія – теж пасіонарій. Жаль бере, що «Заведія» «із записників» також не став героєм новели, хоч у записнику – то готова новела. Запам'ятається надовго, хоч зовсім невеличка. Іноді автор не вирішує. До речі, стара матір із новели «Гуцульський рік» – мати Заведії.

Серед восьми новел по-своєму виділяю кожну. І – дві про кохання: «У снігах», якої спочатку і в змісті не було, і «Цвіте ясний...». Кохання сто років тому. Час Першої світової і «визвольних змагань» (не тільки в Україні). У 2005 році я закінчив своє письмо Буков'еном. І тепер згадаю. Бо так називається місцевість, а в новелі Портяка – і чоловік. Дуже це в мені відлунує.

Є така думка серед філософів, що постріл Гаврила Принципа був призначений не тільки ерцгерцогу. Це був замах насамперед на європейську особистість, після чого для пояснень на сцену піднявся Ортега-і-Гассет. У літературі другого десятиліття двадцятого віку надто багато пронизливої печалі в інтимних стосунках. Безкінечні прощання з чимось найдорожчим. Часто приховані – зі страху втратити набагато більше, аніж втрачають. Чи не виглядає це наче на іншій планеті, коли йдеться про Княгиню і Буков'єна в дальній зимарці в горах, де

з ними тільки маржина? Хай і біблійна. Ні, не виглядає. А якщо ні, то Княгиня з'явилась не в уяві чоловіка, який помирає. Скільки я не перечитував цю новелу, а й досі ні в чому не розібрався. Себто не хочу. Але переконаний: це справді прощання. Аж до «задуму Творця». Навіть у гостросюжетному кіносценарії «Лола» автор використовує віртуальні дії, а поява Княгині «в снігах» справді «більш ніж реальна».

– Ти вже тут? – спитав.

Її руки ворухнулися, виплетені на рукавичках рожеві олені хитнули крислатими рогами.

– Ти не радий?

– Радий...

– То нащо питаєш? Я тут, із тобою. Решта не важить.

«У снігах»

Що незвичного в цьому діалозі? Незвичне те, що жодного разу я не знав, як дочитаю новелу «У снігах», бо прочитувалася щоразу інакше.

На рівні емоцій. Відчуттів. Цей спектр в ошадливого на виражальні засоби автора, як на мене, найширший. Найкоротше про його прозу можу сказати так, як колись щиро (по-школярськи) висловився постструктураліст Жак Дерріда про поезію: «Це те, що найближче до серця».

Не можу не сказати про невідповідність крислатих оленів, виплетених на рукавичках Княгині, яка, зводячи і розводячи долоні, щоразу зводила їх у герці – найелегантніших гірських істот, які завжди викликають захват. Насамперед у дітлахів. І трепет. Як у героя найпоетичнішої новели Василя Портяка «Крислачі»,

що дала назву першій книжці, Кузьми, який щороку напровесні ходив на пошуки рогів-крислячів...

І промайнули перед ним літа, як вітроногі олені з розлогими крислачами. Що рік – то й пасемок, що рік – то й пасемок, що рік – то й пасемок... А дестьто мусить бути останній? Десть мусить бути той останній, із появою якого губляться крислачі напровесні...

Якось приїхавши у Кривополе, автор «Крислячів» пішов із братом Іваном на полювання. Якраз на оленя. Я чув кілька розповідей про це полювання і перекажу кількома словами: олень вийшов саме на цього мисливця. Василь не вистрелив. Більше на полювання не ходив.

Особисто знаю й пам'ятаю до дрібниць, коли бачив їх на лісових галявинах чи на потоках, бо «олень п'є воду тільки з потоку» – це знає навіть дівчинка з мого вірша, майже знепритомнівши від дива: у вікні – «олені з рогами на пів неба». Але хочу навести інші мої рядки про нашого оленя – з посмертної присвяти Василеві Портяку:

Не увійде у вічність той, кого там нема.

Не проковтне змію той, хто не олень.

Якщо світло в мені є тьма, я знаю, де тьма:

Там, де корінь.

Я міг з тобою мовчати. Якщо нема

З нас когось – так було не раз, – ти ждав до смерку.

Якщо світло в мені є тьма, то що тоді тьма?

Скажи, тезку.

У Густава Юнга білий олень прописаний як алегорія Ісуса Христа. Прокотнувши змію, вимиває отруту чистою водою з джерела – здатний до

відродження. Оновлюється, скинувши старі роги і шерсть.

Не хочу пропустити й метафізичну тривогу, яка пронизує творчість Портяка. Тут він дуже близький до ще одного передчасно відійшлого представника нашого покоління, живописця Прокопа Колісника. Коли пишу про метафізичну тривогу, маю на увазі стан душі, у якому перебуває художник перед вибором. Як відомо, у християнстві можливий вибір. Навіть тоді, коли абсолютно ясно, що вибору немає. Саме тоді існує вибір: обрати волю Божу або волю диявола. Те або інше.

Не варто забувати: «Бог завмирає на порозі людської свободи».

Проте варто і згадати: «Час і випадок понад усе».

Ми з Портяком застали ще ту Гуцульщину, коли навіть на весіллі могли сперечатися про старовітчину – як її розуміли Петро Шекерик-Доників та Онуфрій Манчук – приятель Василевого діда Білінчука. У найбільшій за обсягом новелі «Непрошений» із першої книжки Портяка на роботу за кордон ще не потрапляє ніхто, і навіть той, хто покинув своє гірське поселення з тих чи інших причин, може завести з найближчими світоглядну перепалку:

– Коли вже ви свою старовітчину лишите, свої дідівські звичаї?

– Тихо, Дми! Не латрай! Люди вчують, – зять відступив від Дмитра.

– А старовітчину не зачіпай. Права не маєш.

– Так?

– Не маєш, Дми, промандрував.

Немає смислу зіставляти героя новели

з нинішніми «мандрівниками». Інша річ, що «непрошений» виявився набагато передбачливішим від усіх. Включно з автором.

– Не буде, кажу, празника. Гуляй, Вася!

Далі – фрагмент авторської мови:

А в кожному поруху, в кожному зверненні звичного «многії літа» – у всьому тому буде відчутна чітка родова ієрархія. Не маючістю, багатством визначена – це давно відійшло, а іменем роду, честю. Гонор!

Авторська мова потому виривається з внутрішнього монологу злочасного Дмитра («непрошеного») і так же природно повертається назад. І він знову має резон, і це, на жаль, на його користь. Відкореговано вже нинішнім часом, коли визначається саме «маючістю» багато що, як не все. Тут я сам собі заперечую, але спочатку закінчу цитату:

– То промандрував, кажете, право. Ну гаразд, а чого вам баглося – аби сидів у селі, мозолив очі?

І не був би Портяк першорядним письменником, якби закінчив цю новелу-повість пафосним чи хоч тоскним захистом «неперехідних цінностей», але поет і художник, як завше, у ньому перемагають – на передньому й задньому планах фабули. Отже,

Гаврилів ходитиме уздовж плоту й покриватиме кудись у туман: «Е-ей! М-о-в!». Куди? На кого? Пригостить Іванка... «Ну ти йди, а я ще трохи покричу». Зачудований Іванко подасться до хати, а з туману ще довго долинатимуть крики, зачувши які, скрипаль скаже до цимбаліста: «Чуєш, Юро? Бігме, серна». Потім розплітатимуть молоду, а весільне деревце вивісять у яблуню, де воно довго буде мокнути під дощем і

вицвітати на сонці...

Василь Портяк помер 2 березня 2019 року. Він не провів свій березневий відхід, як Тарас Мельничук. Василь взагалі «березневий»: народився в останній день, а відійшов на початку березня. Без одного березня – 67. Зозуля, як водиться, дала «вдячному» Портякові «ключ до вирію» («Із записників») задовго навіть до купальської ночі. Перечитую автограф на останньому прижиттєвому виданні його прози: *«Тут, поза сторінками, що під обкладинкою, ціла наша з тобою книжка спільно баченого, чутого, пережитого...»*.

У 2005 році, пишучи про новели з його другої книжки, його пронизливі спроби «не побути поетом у прозі», я не знав, що не раз уже без нього перечитуватиму слова Скорого з його новели, назва якої стала назвою цієї книжки:

А в цій війні, – подумав Скорий, – у цій нашій війні не можна задуже хотіти жити.

Сьогодні знову війна. Ворог той самий. Ці слова Скорого відкривають сторінку у фейсбуку однієї учасниці бойових дій, народженої в рік проголошення нашої Незалежності й відновлення самостійної української держави.

У 2005 році я пропонував Василеві Портякові почати запізнілу свою другу книжку новелою «Ісход». Про наш «вихід із єгипетської неволі». Автор натовмість цією новелою закінчив книжку. Наш вихід із неволі тільки розпочався.

Старий бадьоро чвалає до своїх витоків, а далекий лижник усе ще біжить краєм поля, краєм землі, усе далі... далі... Все...